

KS. ANTONI TOMKIEWICZ, KS. STANISŁAW CHROBAK
Lublin

WYCHOWAWCZE ZNACZENIE PRACY W ŚWIETLE NAUCZANIA JANA PAWŁA II

Praca w życiu człowieka pełni wielorakie funkcje; stanowi jeden z czynników charakteryzujących sens jego bytowania. Praca jest nie tylko koniecznością, co w tym wypadku łączy się z trudem, ale również wewnętrzną potrzebą człowieka, jego przywilejem i szansą. Przez pracę człowiek wyraża siebie samego, może zobaczyć siebie jako rzeczywistego współpracownika Boga. Kosmos jawi się nie jako układ zamknięty i doskonały, ale otwarty na człowieka, na jego siły twórcze¹. Praca może pełnić funkcję wychowawczą, która jest tu rozumiana jako wyzwalamie twórczych możliwości jednostki, zmierzających od pozytywnego kształtowania i twórczego rozwoju aż do pełni osobowości. Przez pracę człowiek dopełnia się i wzbogaca swoją osobowość i społeczną godność; rozwija się i doskonali oraz kształtuje normy współżycia społecznego i ich praktyczną realizację w działaniu zespołowym. Wspólnym mianownikiem wszelkich prac jest ich realne odniesienie do konstytuowania osoby ludzkiej².

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie znaczenia wychowawczego pracy w świetle nauki Jana Pawła II. Zagadnienie zostanie przedstawione w dwóch aspektach: a) znaczenie pracy w kształtowaniu indywidualnej osobowości człowieka; b) wartość pracy w formowaniu życia społecznego człowieka.

¹ Por. J. G a ł k o w s k i. *Praca i człowiek. Próba filozoficznej analizy pracy*. Warszawa 1980 s. 79-85; J. W o ł k o w s k i. *Człowiek i praca. Kontekst antropologiczny chrześcijańskiej koncepcji pracy*. Warszawa 1979 s. 40-41.

² Por. W. O k o ń. *Słownik pedagogiczny*. Warszawa 1984 s. 337-338; M. P r z e t a c z - n i k o w a, Z. W ł o d a r s k i. *Psychologia wychowawcza*. Cz. 2. Warszawa 1986 s. 312-313; J a n P a w e ł II. *Encyklika „Laborem exercens” o pracy ludzkiej z okazji 90 rocznicy encykliki „Rerum novarum”*. Rzym 1981 s. 6-7 (dalej cyt. LE).

I. PRACA

JAKO WAŻNY CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA OSOBOWOŚCI

W każdej pracy jest coś wybitnego, co decyduje o jej wartości. Istotnym czynnikiem jest realne odniesienie do konstytuowania osoby ludzkiej. Jako podstawowy wymiar egzystencji człowieka na ziemi jest z jednej strony źródłem godności człowieka, z drugiej strony tę godność pomnaża. Praca, będąc naturalnym i Bożym powołaniem człowieka, jest czynnikiem jego rozwoju zarówno w skali jednostkowej, jak i społecznej³.

Przez swe działanie człowiek tworzy coś na „zewnątrz”, ale i „wewnątrz” siebie⁴. Poprzez pracę osoba ludzka coraz bardziej rozwija się – i to zarówno fizycznie, jak i intelektualnie – a doskonaląc się, kształtuje, zmienia i tworzy nie tylko nowy świat rzeczy, ale i świat ducha⁵. Zdobywanie kwalifikacji, wzbogacanie wiedzy i umiejętności oraz stała praca nad sobą to podstawowe kierunki rozwijania osobowości własnej, działalności wychowawczej i samowychowawczej⁶. Praca prowadzi do rozwoju zdolności, zaspokojenia potrzeb oraz przyczynia się do wzrostu doskonałości osoby.

1. DOSKONALENIE SIĘ CZŁOWIEKA POPRZEZ PRACĘ

Punktem wyjścia analizy bezpośredniego doskonalenia człowieka przez pracę jest określenie wartości osobowej, dane przez K. Wojtyłę: „Wartość personalistyczna polega na tym, że w czynie osoba siebie samą aktualizuje, w czym wyraża się właściwa jej struktura samoposiadania i samopanowania”⁷. Praca – mówi Papież – będąc środkiem doskonalenia świata i współpracy w dziele stwórczym Boga, pomaga człowiekowi, aby był „bardziej człowiekiem”. Rozwija i podnosi jego zdolności, otwiera go dla służby i wielkoduszności⁸. Myśl

³ Por. Cz. B a r t n i k. *Praca jako wartość humanistyczna*. Lublin 1991 s. 9-10; S. W y s z y Ń s k i. *Duch pracy ludzkiej*. Warszawa 1991 s. 60-69.

⁴ Por. E. K a c z y Ń s k i. *Chrześcijańska wizja pracy*. „W Drodze” 10:1982 nr 11-12 s. 67-70.

⁵ Por. J. B a r a n. *Wychowawcza rola środowiska pracy*. Warszawa 1989 s. 52; S. K o w a l c z y k. *Kim jest człowiek*. Wrocław 1992 s. 108-109.

⁶ Por. B a r a n, jw. s. 50.

⁷ *Osoba i czyn*. Kraków 1969 s. 290.

⁸ Por. *Jan Paweł II do uczestników Kongresu Ruchu Robotników Chrześcijańskich. Obecność Chrystusa w świecie pracy*. W: J a n P a w e ł I I. *Nauczanie papieskie*. T. 3. Cz. 2. Poznań-Warszawa 1986 s. 794 (dalej cyt. NP); t e n ż e. *Czym jest praca ludzka*. NP IV/2 111; t e n ż e. *Liturgia słowa w Conjuncto Virgem dos Pobres. Trzeba mądrze i skutecznie rozwiązać*

zbieżną z powyższą na płaszczyźnie teorii pracy przedstawia J. Gałkowski, który uważa, że proces doskonalenia człowieka przez pracę może dokonywać się dwojako:

a) przez działanie wsobne, tzn. przez sam proces pracy, który umacnia ontycznie człowieka, powodując zaistnienie pewnych sprawności;

b) może to być doskonalenie pośrednie przez zmianę otaczającego świata, w którym są tworzone wartości odpowiedniego rzędu, zaspokajające potrzeby. Jest to doskonalenie przez działanie zewnętrzne⁹.

Praca dopomaga człowiekowi – podkreśla Jan Paweł II – aby stał się on lepszy, duchowo dojrzały, bardziej odpowiedzialny¹⁰. Poprzez pracę dojrzewa osobowość człowieka, który otwiera się na posługę dla innych, staje się szczodry i zaangażowany¹¹. „Działanie ludzkie jest czynnikiem ludzkiego spełniania się, kształtowania się jako człowieka i jednocześnie czynnikiem przetwarzania otaczającego go świata. Przez działanie poszczególne człowiek kształtuje zatem siebie samego i świat zewnętrzny¹². J. Ozdowski, analizując myśl Papieża, dodaje, że przez poznawanie pracy człowieka możemy dotrzeć do prawdy o człowieku jako osobie. Przez pracę osoba unaocznia się jako istota rozumna i wolna. Ujawnia się jako podmiot przeżywający wolność wewnętrzną, co wyraża formuła słowna „mogę – nie muszę”. Na tej drodze, po sposobie działania człowieka poznajemy, kim on jest rzeczywiście w swej bogatej złożoności¹³. Człowiek pracując – jak mówią dokumenty Soboru Watykańskiego II – nie tylko przemienia rzeczy i społeczność, lecz doskonalili też samego siebie. Uczy się wielu rzeczy, rozwija swe zdolności i swoją osobowość¹⁴.

Praca – mówi Papież – staje się obowiązkiem, który niesie osobie ludzkiej radość, zajęcie i sens. Człowiek pracuje po to, by być bardziej świadomym

problemy pracy i mieszkania. „L'Osservatore Romano” 11:1991 nr 11 s. 30 (dalej cyt. OR).

⁹ Por. J. G a ł k o w s k i. *Człowiek – urzeczywistnienie przez pracę? Z zagadnień filozofii pracy*. W: *Człowiek i praca. Studia i szkice wokół chrześcijańskiej koncepcji pracy*. Pod red. J. Wołkowskiego. Warszawa 1979 s. 148-149.

¹⁰ Por. *Homilia do wiernych Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego na Jasnej Górze dnia 6. 06. 1979*. „Novum” 1979 nr 8 s. 110.

¹¹ Por. t e n ż e. *Przemówienie do Kolegium Kardynałów. Rok działalności Stolicy Apostolskiej*. NP III/2 882.

¹² Por. L. D y c z e w s k i. *Kultura i praca w nauczaniu Jana Pawła II*. W: *Żeby nie ustała wiara*. Pod red. J. Homerskiego, J. Kruczkowskiego, Z. Zdybickiej, J. Ziółka. Lublin 1989 s. 253.

¹³ Por. J. O z d o w s k i. *Godność pracy ludzkiej w nauczaniu Jana Pawła II*. „Chrześcijańszczyzna w świecie” 12:1980 nr 10 s. 11-12.

¹⁴ Por. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*. Watykan 1965 nr 35, 67 (dalej cyt. KDK).

swego losu¹⁵, by lepiej zrozumieć ludzką słabość, ograniczoność i wszechmoc Boga oraz dostrzec wartość ziemi, obecność drugiego człowieka, docenić więź rodzinną, wartość wspólnoty i środowiska osób bliskich¹⁶. Człowiek

jako osoba pracuje, wykonuje różne czynności przynależące do procesu pracy, a wszystkie one, bez względu na ich charakter, mają służyć urzeczywistnieniu się jego człowieczeństwa, spełnieniu osobowego powołania, które jest mu właściwe z racji samego człowieczeństwa¹⁷.

Praca jest szkołą bycia człowiekiem. Człowiek zaś, kiedy uczy się być sobą, uczy się także bronić wartości, w które wierzy. Jest szkołą rzetelności zawodowej, osobistej odpowiedzialności, odważnego przywiązania do podstawowych wartości współżycia społecznego¹⁸. Praca przyczynia się do wzrostu naszego uczestnictwa w dobru, a zatem doskonałości formalnej, doskonałości działania, jak i doskonałości uczestnictwa. Praca jest formą realizacji osobowości, do czego wszyscy mają prawo¹⁹. Jest ona indywidualnym obowiązkiem każdego człowieka, gdyż tylko dzięki pracy może on istnieć na ziemi, a następnie – wykonując pracę – rozwija swe wrodzone zdolności²⁰.

Poprzez pracę następuje poznanie i uczenie się świata zewnętrznego. Łączy się z tym poznanie i doświadczenie siebie samego, doświadczenie własnej siły i możliwości cielesnych i psychicznych. Doskonaląc sam proces pracy, czyniąc go bardziej skutecznym, człowiek coraz łatwiej zaspokaja swoje potrzeby i doskonali swoje możliwości. W tym doskonaleniu się człowieka poprzez pracę zawiera się poznawanie świata, rozwój własnych zdolności i potrzeb.

a) *Poznawanie świata*

Poznanie według W. Okonia to:

działalność człowieka mająca na celu zdobycie wiedzy o otaczającej go rzeczywistości i o nim samym; proces poznania jako akt poznawczy opiera się na wraże-

¹⁵ Por. J a n P a w e ł II. *Czym jest praca ludzka*. NP IV/2 111; t e n ż e. *Ewangelia pracy*. W: *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*. Watykan 1986 s. 190.

¹⁶ Por. J a n P a w e ł II. *Przemówienie do ludzi morza. Solidarność w imię przyszłości człowieka i ludzkości*. W: T e n ż e. *Odwagi: Ja jestem, nie bójcie się. III podróż apostołska do Polski*. Poznań 1987 s. 105.

¹⁷ LE 6.

¹⁸ Por. t e n ż e. *Do robotników w Mediolanie. Sprawy ludzkiej pracy odczytane w świetle Ewangelii*. W: J a n P a w e ł II. *Nauczanie społeczne*. Warszawa s. 207 (dalej cyt. NS).

¹⁹ Por. J. M a j k a. *Praca w rozwoju osobowości człowieka na podstawie encykliki „Laborem Exercens”*. „Chrześcijanin w Świecie” 14:1982 nr 6 s. 1-8.

²⁰ Por. M. P i r o z y ń s k i. *Kształcenie charakteru*. Warszawa 1992 s. 144.

niach, spostrzeżeniach i wyobrażeniach, którym to czynnikom zawdzięcza bezpośrednią więź z rzeczywistością, na myśleniu, które polega na uogólnieniu danych o obiektach rzeczywistości i związkach między nimi, i stosowaniu wyników myślenia. Wrażenia, spostrzeżenia i wyobrażenia składają się na poznanie zmysłowe, zwane też poznanie konkretno-obrazowym, myślenie zaś abstrakcyjne jest podstawą poznania umysłowego. Po drugie – jest to całość wiedzy nagromadzonej przez ludzkość²¹.

Papież Jan Paweł II, analizując zagadnienie poznawania świata, nawiązuje do pierwszego rozdziału Biblii, w którym czytamy, że człowiek ma ziemię czynić sobie poddaną. Słowa te – mówi dalej Papież – dotyczą wszystkich zasobów, jakie kryje w sobie widzialny świat, oddanych do dyspozycji człowieka. Cały wysiłek poznawczy ma zmierzać do odkrycia tych bogactw, do określenia różnych możliwości ich wykorzystania²². Człowiek ma poznawać możliwości wytwórcze ziemi, by jego praca stawała się bardziej owocna i wydajna i by głębiej odczytywał potrzeby drugiego człowieka, dla którego praca jest wykonywana²³. Myśl tę rozwija na płaszczyźnie teorii pracy Cz. Bartnik. Uważa on, że praca jest jednym z głównych bodźców ludzkiego poznania. Chodzi nie tylko o coraz lepsze poznanie pracy, jej istoty, rodzajów i technik, ale także o poznanie świata dzięki pracy. Poznajemy kawałek ziemi, roślinę, wodę, czynności rąk w powiązaniu z naszym działaniem. Praca odkrywa jakby nowe oblicze, nową warstwę przyrody, odsłania jakby „nową rzeczywistość” do badania²⁴.

Do pracowników kamieniołomów w Carrarze Papież kieruje następujące słowa: „Nie wystarcza umiejętność posługiwania się maszynami. Trzeba być zżytym z górą – trzeba znać jej ukryte sekrety, a także zasadzki”²⁵. Czerpanie z tego, co dzieło stworzenia stawia do dyspozycji człowieka: z żyznej ziemi, z jej bogactw roślinnych i mineralnych, ma wyżywić ciało człowieka, dostarczyć pokarmu dla ducha, pogłębiać różnorodne i wzajemnie uzupełniające się kultury²⁶. Człowiek ma stać się odkrywcą, zdobywcą, panem ziemi, mórz i

²¹ *Słownik pedagogiczny*. Pod red. W. Okonia. Warszawa 1984 s. 237.

²² Por. LE 12; *Homilia podczas Mszy św. dla robotników i rybaków*. W: Jan Paweł II na Dalekim Wschodzie. Warszawa 1988 s. 60.

²³ Por. J a n P a w e ł I I. *Encyklika „Centesimus annus” w setną rocznicę encykliki „Rerum novarum”*. Rzym 1991 nr 31 (dalej cyt. CA).

²⁴ Por. Cz. B a r t n i k. *Ręka i myśl. Teologia pracy, odpoczynku i świętowania*. Katowice 1982 s. 116.

²⁵ J a n P a w e ł I I. *Do pracowników kamieniołomów w Carrarze. Wiara w Chrystusa niech wspiera wasz ciężki trud*. NP III/1 231.

²⁶ Por. t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy i imigrantów w Esch-sur-Alzette. Nie przeciwko ludziom, lecz przeciw niesprawiedliwości*. W: Jan Paweł II w krajach Beneluxu i w Lichtensteinie. *Przemówienia i homilie*. Warszawa 1987 s. 163.

ich skarbów, ich energii i tajemnic, tak by odzyskał prawdziwą wielkość „partnera Boga”²⁷. Podczas pracy – analizuje dalej tę myśl Gałkowski – następuje poznawanie i uczenie się świata zewnętrznego, jego właściwości fizycznych. Prowadzi to do wytworzenia w sobie takich pojęć, jak: „twardość”, „miętkość”, „kruchość” itp. To samo dotyczy innych właściwości; chodzi tu np. o wielkość, ciężar, trwałość, smak, zapach, przezroczystość itp.²⁸

Poznanie staje się skutkiem lepszego rozeznania w świecie. Wymaga to poznawczego zaangażowania się człowieka. Zaangażowanie to odbywa się zarówno na płaszczyźnie zmysłowo-cieleśnej, jak i intelektualnej. W zależności od rodzaju wykonywanej pracy akcent jest położony na jednym lub na drugim. Poznanie konkretnych właściwości świata poprzez pracę prowadzi do wytworzenia pojęć o otaczającej nas rzeczywistości, do rozumienia świata i siebie samego. Przekształcanie świata poprzez pracę wiedzie ku intelektualnym poszukiwaniom, doszukiwaniu się stałych zależności, czyli praw, między poszczególnymi elementami świata i odkrywaniu jego właściwości.

Poznanie świata, badanie ziemi, używanie bogactw – podkreśla Papież – powinno prowadzić do odkrycia istniejącego porządku natury i Tego, który ten porządek ustanowił²⁹. Ważne jest tu przywrócenie pracującemu człowiekowi podmiotowej pozycji, dzięki czemu człowiek mógłby się rozwijać jako byt niepowtarzalny i jedyny w środowisku społecznym³⁰.

Praca domaga się zaangażowania poznawczego i sama z kolei staje się czynnikiem twórczym ludzkiego poznania. Z jednej strony jest czynnikiem poznawania świata, z drugiej zaś – łączy się z tym doświadczenie i poznanie samego siebie. Praca jest więc jednym z ważniejszych czynników poznania relacji „ja–świat”.

b) *Rozwój własnych zdolności*

Papież Jan Paweł II mówi:

Wychodząc od tych zdolności, jakie człowiek otrzymuje przez rodziców od Stwórcy, każdy może lepiej lub gorzej wypełnić w życiu to zadanie, jakie Bóg mu powierzył. Osiąga to w każdym wypadku przez pracę. To jest normalna droga do

²⁷ Por. t e n ż e. *Praca jako odpowiedź dana Panu Bogu*. NP IV/2 124; t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla pracujących na roli*. W: *Jan Paweł II w Brazylii 30. 06 – 11. 07. 1980. Przemówienia, homilie, modlitwy*. Warszawa 1985 s. 235.

²⁸ Por. J. G a ł k o w s k i. *Podstawowy wymiar bytowania*. Warszawa 1992 s. 58-59.

²⁹ Por. J a n P a w e ł I I. *Dziewięćdziesięciolecie encykliki „Rerum Novarum”*. NS IV 139.

³⁰ Por. A. B i e l a. *Psychologiczna aktualność tez encykliki „Laborem Exercens”*. W: J a n P a w e ł I I. *Laborem exercens. Tekst i komentarze*. Pod red. J. Gałkowskiego. Lublin 1986 s. 199-200.

podwojenia talentów. Natomiast bez pracy – nie pracując – marnuje się nie tylko ten jeden «talent», o jakim mówi przypowieść, ale także każdą, choćby największą ilość talentów otrzymanych³¹.

Na płaszczyźnie socjologii pracy tę myśl Papieża rozwija D. Dobrowolska. Zmieniając świat zewnętrzny, człowiek sam się rozwija, kształtuje swą osobowość. Realizuje własne zdolności, wyraża siebie samego w sposób twórczy, a praca stanowi główną dziedzinę działania³². W psychologii rozwojowej przedstawia się tezę, że zdolności rozwijają się i kształtują w toku konkretnej działalności, a tzw. zadatki dziedziczne stanowią jedynie anatomiczno-fizjologiczne podłoże tego dynamicznego kształtowania się rozwoju³³.

Do pracowników kamieniołomów w Carrarze Papież powiedział, że nie wystarcza siła fizyczna, umiejętność posługiwania się maszynami, ale również potrzebna jest zręczność, opanowanie, szybki refleks i odwaga³⁴. Wykorzystanie wszystkich zdolności przez człowieka ma się przyczyniać do pomyślnego rozwoju jego własnej osobowości, a także całej wspólnoty ludzkiej³⁵. Praca ma być wyrazem wolności twórczej, w której człowiek oddaje swe zdolności współpracy z dziełem stworzenia. Ta współpraca ma być przepojona takimi wartościami, jak inicjatywa, odwaga, zaufanie, solidarność, wszystkie one bowiem są w nas znakami Bożego podobieństwa³⁶. Papież podkreśla:

Nikt nie jest bezużyteczny, nikt nie może uchylać się od własnej odpowiedzialności, która połączona z odpowiedzialnością innych, stanowi niezastąpiony wkład do powszechnego postępu. Wszyscy mają coś do dania i mogą coś otrzymać, wszyscy też wezwani są do dawania siebie, poprzez uwierzytelnienie swych możliwości i zdolności i uczynienia z nich dobrego użytku³⁷.

³¹ *Msza święta dla świata pracy. Aby pracujący ze spokojem własny chleb jedli.* OR 6:1985 nr 3 s. 25-26.

³² Por. D. D o b r o w o l s k a. *Studia nad znaczeniem pracy dla człowieka.* Wrocław 1974 s. 26.

³³ Por. M. Ż e b r o w s k a, Z. B a b s k a. *Zarys psychologii rozwojowej w XX wieku.* W: *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży.* Pod red. M. Żebrowskiej. Warszawa 1982 s. 94.

³⁴ Por. J a n P a w e ł II. *Do pracowników kamieniołomów w Carrarze. Wiara w Chrystusa niech wspiera wasz ciężki trud.* NP III/1 231.

³⁵ Por. t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy i imigrantów w Esch-sur-Alzette. Nie przeciwko ludziom, lecz przeciw niesprawiedliwości.* W: *Jan Paweł II w krajach Beneluksu* s. 162; J a n P a w e ł II. *Encyklika „Sollicitudo rei socialis” z okazji dwudziestej rocznicy ogłoszenia „Populorum progressio”.* Rzym 1987 nr 30 (dalej cyt. SRS).

³⁶ Por. t e n ż e. *Spotkanie z robotnikami. Ewangelia pracy.* NP IV/1 338; t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy i imigrantów w Esch-sur-Alzette. Nie przeciwko ludziom, lecz przeciw niesprawiedliwości.* W: *Jan Paweł II w krajach Beneluksu* s. 162.

³⁷ T e n ż e. *Homilia w Bresci. Pragnę wspólnie z wami podziękować Bogu za Pawła VI.* NS I 232.

Jan Paweł II uważa, że praca, która alienuje człowieka, nie pozwalając mu wzrastać, jest pracą wymierzoną przeciwko człowiekowi, który staje się jej niewolnikiem³⁸. Człowiek ma nadać pracy, nawet tej najskromniejszej i nieznacznej, wielką szlachetność, by rozwijać siebie i stać się współpracownikiem Boga w kontynuowaniu dzieła stworzenia. Praca ma stać się dyscypliną, w której umacnia się osobowość i w której sam człowiek wzrasta³⁹. Na płaszczyźnie socjologii pracy uważa się, że do podstawowych wartości osobistych realizowanych w toku pracy należą: rozwój własnych zdolności, wykorzystanie wiedzy i umiejętności, uzyskanie konkretnych osiągnięć, twórcze wypowiedzenie się⁴⁰. Można powiedzieć, że wynikiem pracy jest wiedza, doświadczenie i umiejętności oraz pozytywne przeżycia wzbogacające człowieka i jego stosunki z otoczeniem. Praca przyczynia się do odkrycia uzdolnień i predyspozycji człowieka, różnych jego zainteresowań. Człowiek poznaje technikę i technologię działania, rozwija zainteresowania naukowo-techniczne, organizuje warsztat pracy. Przygotowuje się do planowego i świadomego kontrolowania przebiegu działań, do podejmowania różnych funkcji zawodowych. Praca służy kształtowaniu postawy podwładnego i przełożonego w zakładzie pracy. Przez właściwy sobie sposób działania człowiek aktualizuje siebie, zaspokaja i rozwija swoje potrzeby.

c) *Realizacja potrzeb ludzkich*

Potrzeby należą do czynników dynamizujących zachowanie jednostki. Istnieje wiele systemów klasyfikacji potrzeb⁴¹. Na przykład w psychologii humanistycznej A. Maslow wyodrębnia pięć grup potrzeb: 1) potrzeby fizjologiczne; 2) potrzebę bezpieczeństwa; 3) potrzebę miłości i przynależności; 4) potrzebę prestiżu i uznania; 5) potrzebę samoaktualizacji.

Wypowiedzi Jana Pawła II wskazują na znaczenie pracy dla zaspokajania potrzeb ludzkich. To twórcze działanie człowieka może znajdować swój wyraz we wszystkich rodzajach pracy: fizycznej, umysłowej, rzemieślniczej, w pracy na roli, w przemyśle i w kulturze⁴². Praca nie jest czymś dodatkowym. Jest

³⁸ Por. *Spotkanie z robotnikami. Ewangelia pracy*. NP IV/1 336.

³⁹ Por. t e n ż e. *Homilia do robotników w Sao Paulo. Praca czyni was współpracownikami Boga w dziele stworzenia*. NP III/2 45-47.

⁴⁰ Por. J. S z e f e r - T i m o s z e n k o, T. S t o l o r z - R a a b. *Praca jako wartość*. W: *Wartość pracy zawodowej*. Pod red. J. Szefera-Timoszenki. Katowice 1978 s. 28.

⁴¹ Por. J. B i e l e c k i. *Wybrane zagadnienia psychologii*. Warszawa 1986 s. 65; M. P r z e t a c z n i k - G i e r o w s k a, G. M a k i e ł o - J a r ż a. *Podstawy psychologii ogólnej*. Warszawa 1989 s. 380.

⁴² Por. J a n P a w e ł I I. *Przemówienie do robotników w Porto. Rozwiązanie waszych*

działalnością, która pozwala człowiekowi zrealizować się i służyć społeczeństwu. „To dzięki pracy – mówi Papież – człowiek zapewnia sobie i swoim najbliższym niezbędne środki codziennego utrzymania, wnosząc jednocześnie osobisty i zawodowy wkład do naukowego i technicznego postępu społeczeństwa, a przede wszystkim do nieustannego podnoszenia całej ludzkości”⁴³. Realizacja własnych zdolności, wyrażenie siebie samego w sposób twórczy dokonuje się poprzez pracę. „Potrzeba twórczości – pisze psychiatra A. Kępiński – to jest narzucania otoczeniu swej wizji świata, jest jedną z zasadniczych cech człowieka. Nie chodzi tu o jakość twórczości; pracą może być sprzątanie ulicy, a może nią nie być praca artystyczna czy naukowa. Kryterium różnicującym jest tu poczucie tworzenia, to jest realizowanie własnego planu”⁴⁴. Badania przeprowadzone przez D. Dobrowolską wskazują, że praca daje człowiekowi poczucie własnej wartości. Człowiek pracujący czuje się potrzebny innym ludziom, użyteczny. Jeśli zaś jest użyteczny, to jest ceniony, ma prestiż i znaczenie w swym środowisku. Uznanie ze strony innych rzutuje na samoocenę jednostki, a często wpływa też na jej pozycję w gronie najbliższych⁴⁵.

Kto ma pracę – podkreśla Jan Paweł II – czuje się, że jest pożyteczny, ważny, zajęty czymś, co nadaje wartość życiu. Również praca jednego człowieka wpływa na pracę drugiego i w ten sposób wszyscy pracujący przyczyniają się do budowania społeczeństwa. Jest służbą, w której człowiek daje siebie innym⁴⁶. Poprzez pracę zapewnia środki utrzymania sobie i swoim najbliższym. Podejmując codzienny trud, nie tylko zapewnia swoim dzieciom wyżywienie, ale również wykształcenie i pomyślność⁴⁷. Zaspokajanie potrzeb biologicznych i kulturowych człowieka stanowi nieodzowny warunek nie tylko twórczego rozwoju jego osoby, ale wręcz jego utrzymania się na poziomie człowieczeństwa.

problemów spoczywa w waszych rękach. W: *Jan Paweł II w Portugalii, Hiszpanii i Lourdes. Przemówienia i homilie.* Warszawa 1986 s. 135-136; t e n ż e. *Spotkanie ze światem pracy. Struktury, odpowiedzialność osobista, solidarność.* OR 8:1987 nr 7 s. 27-28.

⁴³ T e n ż e. *Ewangelia pracy.* W: *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II.* T. 2. Watykan 1986 s. 190.

⁴⁴ A. K ę p i ń s k i. *Rytm życia.* Kraków 1983 s. 142.

⁴⁵ Por. D. D o b r o w o l s k a. *Studia nad znaczeniem pracy dla człowieka.* Wrocław 1974 s. 84-85.

⁴⁶ Por. *Homilia do robotników Sao Paulo. Praca czyni was współpracownikami Boga w dziele stworzenia.* NP III/2 45-46; t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy w Lagos. Zadania ludzi pracy w posłannictwie Kościoła w Nigerii.* W: *Jan Paweł II w Afryce. Przemówienia i homilie.* Warszawa 1985 s. 33; t e n ż e. *Czym jest praca ludzka.* NP IV/2 111.

⁴⁷ Por. t e n ż e. *Ewangelia pracy.* W: *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II.* T. 2. Watykan 1986 s. 190.

Praca przeżywana jako obowiązek jest również źródłem honoru, źródłem dóbr gospodarczych, środkiem zarabiania na życie⁴⁸. Człowiek, oddziałując aktywnie na otoczenie zgodnie ze swoimi planami, osiąga poczucie własnej wartości, szacunek i uznanie ze strony innych. Zmiany, jakie wprowadza w otaczającym świecie, powodują z kolei zmiany w nim samym, co wywołuje zmiany w aktywności człowieka⁴⁹.

Na spotkaniu z robotnikami w Terni Papież mówił o pracy ciężkiej, ważnej, wymagającej szczególnej odpowiedzialności, o pracy bardzo ciekawej i wysoce użytecznej. Praca taka może zaspokajać określone potrzeby, służyć innym ludziom, ułatwiać im życie, podnosić poziom cywilizacyjny. Człowiek zaś w trudzie i pocie czoła rozwija siebie poprzez zaspokajanie swoich różnych potrzeb⁵⁰. To działanie ludzkie to niezastąpiony wkład trudu, którego wszyscy jesteśmy dłużnikami. Jest to wkład trudu całego życia, bez porównania większy i bardziej święty od zapłaty nawet najsprawiedliwszej, jaką by otrzymali – mówi Jan Paweł II o ludziach pracy⁵¹. Człowiek przez pracę zdobywa nie tylko pozycję w systemie ekonomicznym, lecz także w systemach kulturowych. Praca wpływa na wykształcenie jednostki, uświadamia koncepcję jej celów życiowych i aspiracji oraz poprawną hierarchię wartości⁵². Praca jest drogą prowadzącą do uzyskania wartości zaspokajających nasze potrzeby biologiczne i psychiczne, zmierzającą do poznania prawdy, mnożenia piękna i dobra⁵³. Istotny wymiar twórczy pracy wpływa również na rozwój duchowy człowieka.

2. UŚWIĘCENIE PRZEZ PRACĘ

Jan Paweł II podkreśla, że

w pracy ludzkiej chrześcijanin odnajduje cząstkę Chrystusowego Krzyża i przyjmuje ją w tym samym duchu odkupienia, w którym Chrystus przyjął za nas swój Krzyż. W tej samej pracy dzięki światłu, jakie przenika w nas z Chrystusowego Zmartwychwstania, znajdujemy zawsze przebłysk nowego życia, nowego dobra,

⁴⁸ Por. t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla pracujących na roli*. W: *Jan Paweł II w Brazylii. Przemówienia, homilie, modlitwy*. Warszawa 1985 s. 236.

⁴⁹ Por. M. T y s z k o w a. *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa 1990 s. 11-12.

⁵⁰ Por. J a n P a w e ł I I. *Na spotkaniu z robotnikami w Terni. Ewangelia pracy*. NS IV 56-57.

⁵¹ Por. *Przemówienie do Kolegium Kardynałów. Rok działalności Stolicy Apostolskiej*. NP III/2 882.

⁵² Por. M. H o l s t e i n - B e c k. *Szkice o pracy*. Warszawa 1987 s. 152.

⁵³ Por. T. N o w a c k i. *Praca i wychowanie*. Warszawa 1980 s. 106.

jakby zapowiedź nowego nieba i nowej ziemi – które właśnie przez trud pracy staje się udziałem człowieka i świata. Przez trud – a nigdy bez niego. Potwierdza to z jednej strony nieodzowność Krzyża w ludzkiej pracy, z drugiej strony jednakże odsłania się w tym krzyżu–trudzie nowe dobro, które z tej pracy bierze początek⁵⁴.

Godność pracy nie tylko ma podstawę w naturze człowieka, lecz także w wymiarze duchowym. Jest czynnikiem ludzkiej realizacji i służby dla ludzkiej wspólnoty. Człowiek, pracując, naśladuje Boga⁵⁵. Świadomość tej godności i duchowości pracy nie odwraca człowieka od budowania świata i nie zniechęca go do zaniechania dobra względem bliźnich. Wprost przeciwnie, wiąże go powinnością wypełnienia tych obowiązków⁵⁶. Czy to będzie praca w przemyśle, czy na roli, czy to będzie trud górnik, czy też pracownika umysłowego, czy domowe krzątanie się matki, by sięgnąć do samego korzenia pracy ludzkiej, trzeba odnieść się do Boga⁵⁷.

Trud związany z pracą – podkreśla Papież – zjednoczony z Męką Chrystusa, Odkupiciela człowieka staje się środkiem zbawienia. Trud przynosi najwyższą nagrodę, gdyż „nie pozostaje daremny w Panu”⁵⁸. Człowiek ma realizować siebie jako istota wierząca w wielu wymiarach. Ma pogłębiać i doskonalić w sobie obraz i podobieństwo Boże, wpisane w niego przez stworzenie i odnowione w Chrystusie⁵⁹. W konkretnej codziennej działalności człowiek świadomy własnej chrześcijańskiej tożsamości wykonuje pracę umysłową lub fizyczną i w tym konkretnym codziennym życiu pisze dalszy ciąg „ewangelii pracy”⁶⁰.

⁵⁴ LE 27; por. także: *Homilia podczas Mszy świętej w Mogile-Nowej Hucie*. „Novum” 1979 nr 8 s. 160-161.

⁵⁵ Por. t e n ż e. *Spotkanie z robotnikami. Rozwiązanie waszych problemów spoczywa w waszych rękach*. OR 3:1982 nr 5 s. 17.

⁵⁶ Por. LE 25.

⁵⁷ Por. t e n ż e. *Homilia podczas nabożeństwa Maryjnego. Ewangelia pracy i sprawiedliwości*; t e n ż e. *Przemówienia Ojca Świętego podczas drugiej wizyty w Ojczyźnie 16-23 czerwca 1983*. Poznań 1984 s. 103.

⁵⁸ Por. t e n ż e. *Przemówienie podczas spotkania z robotnikami i przedsiębiorcami Barcelony. Ukształtujcie porządek ekonomiczny tak, aby służył człowiekowi*. W: *Jan Paweł II w Portugalii, Hiszpanii i Lourdes. Przemówienia i homilie*. Warszawa 1986 s. 346; t e n ż e. *Przemówienie do włóknianek z zakładów „Uniontex”. Prawdziwy awans kobiety domaga się uznania zadań macierzyńskich i rodzinnych*. W: t e n ż e. *Odwagi! Ja jestem, nie bójcie się. Trzecia podróż apostołska do Polski*. Poznań 1987 s. 157.

⁵⁹ Por. t e n ż e. *Orędzie do górników w Piekarach Śląskich. Oddawać Bogu to co do Boga należy*. NP III/1 645; t e n ż e. *Homilia podczas Mszy świętej. Kto trwa we Mnie, przynosi owoc obfity*. OR 9:1988 nr 5 s. 10.

⁶⁰ Por. t e n ż e. *Homilia na Mszy świętej dla świata pracy. Praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy*. OR 6:1985 nr 1 s. 26; t e n ż e. *Ewangelizacja świata pracy*. W: *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*. Watykan 1989 s. 249; LE 26.

Duchowość pracy jest związana z jej doskonałością wewnętrzną, z jej „dobrocią” ze względu na swą pełną odpowiedzialność w stosunku do osoby ludzkiej. Duchowość ta łączy się z doskonałością chrześcijanina. Praca bowiem ustawia osobę ludzką w relacji do Boga, łączy człowieka z Bogiem, jest wyrazem prawdziwej z Nim więzi.

Praca jeszcze bardziej łączy człowieka z Odkupicielem – mówi Papież – kiedy człowiek wszystko to, co ciężkie, mordercze, łączy z cierpieniami Zbawiciela⁶¹. Tym, co ma pomagać człowiekowi w wypełnianiu swojego powołania, jest połączenie pracy z modlitwą. Sama praca bez modlitwy może prowadzić do dechrystianizacji duszy, a nawet do dehumanizacji człowieka. Kontakt człowieka z materią poprzez pracę może upodobnić go do materii, jeśli wykluczy się wiarę i życie modlitwy. Modlitwa przygotowuje do pracy, uświęca, udoskonala i przedłuża pracę. Połączenie pracy z modlitwą i uczynienie z pracy modlitwy – zdaniem Jana Pawła II – ma dodać człowiekowi wytrwałości, przynieść pogodę ducha w przewyciężaniu trudności i niezrozumienia, wnieść w pracę radość, przyczynić się do pełnego „uczłowieczenia” pracy⁶².

Praca jest ważnym elementem osobotwórczym. Człowiek – jako sprawca i podmiot swego świadomego i wolnego działania – kształtuje siebie samego. Praca jawi się jako dobro nie tylko użyteczne, ale dobro odpowiadające godności człowieka. Dobro wyrażające tę godność i pomnażające ją. Istotny twórczy wymiar pracy polega na tym, że kreuje ona w jakimś sensie osobowość ludzką oraz usposabia człowieka zarówno do życia indywidualnego, jak i społecznego; wyznacza mu określone miejsce w społeczeństwie, łączy go z innymi osobami, a pośrednio – z całą społecznością.

II. PRACA JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA ŻYCIA SPOŁECZNEGO CZŁOWIEKA

Praca ludzka – mówi Jan Paweł II – jest stałym punktem odniesienia całego społeczeństwa⁶³. Jawi się jako istotny wymiar społecznej samorealizacji człowieka. Człowiek jest w jakimś sensie autorem społeczności, życia wspólnotowe-

⁶¹ Por. t e n ż e. *Do robotników w Sao Paulo. Praca czyni was współpracownikami Boga w dziele stworzenia*. NP III/2 47.

⁶² Por. t e n ż e. *Przemówienie do rolników Portugalii. Medytacja o pracy na roli*. W: *Jan Paweł II w Portugalii* s. 95; *Homilia Ojca Świętego do wiernych Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego na Jasnej Górze dnia 6 czerwca 1979. Pozostańcie wierni doświadczeniu pokoleń*. „Novum” 1979 nr 8 s. 111-112.

⁶³ Por. t e n ż e. *Ludzka miłość „aż do śmierci” musi się zapatrzeć w Chrystusa „aż do końca”*. W: t e n ż e. *Odwagi!* s. 91.

go, a także różnych konstrukcji społecznych⁶⁴. Jej wartość wychowawcza jest czynnikiem formującym życie rodzinne, rozwija więzi i relacje międzysobowe, kształtuje odniesienie do świata i dóbr materialnych.

1. KSZTAŁTOWANIE ŻYCIA RODZINNEGO

Jan Paweł II podkreśla, że

rodzina jest pierwszą i żywotną komórką społeczeństwa. Rodzinę łączą ze społeczeństwem żywotne i organiczne więzi, stanowi ona bowiem jego podstawę i stale je zasila poprzez swe zadania służenia życiu: w rodzinie rodzą się przecież obywatele i tu znajdują pierwszą szkołę cnót społecznych, które stanowią o życiu i rozwoju samego społeczeństwa. W ten sposób na mocy swej natury i powołania, daleka od zamknięcia się w sobie rodzina otwiera się na inne rodziny i na społeczeństwo, podejmuje swoje zadania społeczne⁶⁵.

Praca i rodzina – mówi Papież – są dwoma biegunami, pomiędzy którymi przebiega życie człowieka. Praca istnieje w zależności od rodziny, a rodzina może się rozwijać m.in. dzięki wkładowi pracy – fundamentu, na którym buduje się życie rodziny, jaki jest naturalnym prawem i powołaniem człowieka⁶⁶. Powołanie do pracy, rozpatrywane jako czynnik rozwoju osobowego człowieka, pozostaje w nierozzerwalnym związku z powołaniem do życia w rodzinie. Autor encykliki *Laborem Exercens* mówi to w następujących słowach: „Te dwa kręgi wartości – jeden związany z pracą, drugi wynikający z rodzinnego życia ludzkiego – muszą łączyć się z sobą prawidłowo i prawidłowo wzajemnie się przenikać”⁶⁷. Uzasadnieniem takiego powiązania jest nie tylko fakt, że doskonalenie osobowe człowieka w toku pracy znajduje swe podstawowe dopełnienie w budowaniu osobowej wspólnoty. Umocnienie autentycznej i dojrzałej komunii osób w rodzinie staje się pierwszą i niezastąpioną szkołą życia społecznego⁶⁸, a praca i pracowitość warunkują także cały proces wychowania w rodzinie właśnie z tej racji, że m.in. poprzez pracę każdy „staje się człowiekiem”, a owo stawanie się realizuje istotny cel wychowa-

⁶⁴ Por. B a r t n i k. *Praca* s. 42; W y s z y ń s k i, jw. s. 22-23.

⁶⁵ *Adhortacja Apostolska do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła katolickiego o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym „Familiaris Consortio”*. Watykan 1981 nr 42 (dalej cyt. FC).

⁶⁶ Por. *Przemówienie noworoczne Papieża do Korpusu Dyplomatycznego. Kościół wobec największych problemów współczesnego świata*. OR 3:1982 nr 1 s. 11.

⁶⁷ LE 10.

⁶⁸ Por. FC 43.

nia⁶⁹. Jeśli istotnym celem całego procesu wychowania rodzinnego jest osiągnięcie pełni człowieczeństwa, to w jego programie nie może zabraknąć miejsca dla wychowania przez pracę. Papież nazywa rodzinę pierwszą wewnętrzną szkołą pracy dla każdego człowieka⁷⁰.

Dziecko – właściwie wychowywane od samego początku – winno zdobyć przekonanie, że osiągnięcie życiowych zamierzeń może być rezultatem uczciwej i wytrwałej pracy. Tego typu formacja nie tylko wpływa na cały proces wychowania w rodzinie, ale również ma istotne znaczenie dla urzeczywistnienia powołania do pracy. Zakłada wykształcenie w człowieku takich cech, jak pracowitość, sumienność, obowiązkowość i odpowiedzialność⁷¹. Na płaszczyźnie socjologii pracy podkreśla się, że środowisko rodzinne może tworzyć wyjątkowo korzystne warunki wychowania do pracy i przez pracę. Dostarcza doświadczeń i wzorów działań we wszystkich sferach i fazach egzystencji człowieka oraz życia wspólnoty⁷². Rola rodzinnego wychowania w tym względzie jest niezastąpiona. „W rodzinie – mówi Jan Paweł II – odbywa się wychowanie do pracy, a w pracy dokonuje się proces dojrzewania ludzkiej istoty”⁷³. Człowiek otrzymuje pierwsze i decydujące wyobrażenia związane z prawdą i dobrem, uczy się, jak kochać i być kochanym, a więc – co konkretnie znaczy być osobą⁷⁴. W ten sposób rodzina staje się wspólnotą pracy i solidarności, stanowi jeden z najważniejszych układów odniesienia, wedle których musi być kształtowany społeczno-etyczny porządek pracy ludzkiej.

Praca stanowi podstawę kształtowania życia rodzinnego nie tylko na płaszczyźnie wychowawczej, ale i na płaszczyźnie bytowej. Życie rodzinne – jak podkreśla Jan Paweł II – domaga się środków utrzymania, które w drodze zwykłej człowiek nabywa przez pracę⁷⁵. Problematyka ta jest przedmiotem szczegółowych analiz w katolickiej nauce społecznej, jak również w psychologii rodziny i socjologii pracy. Dobro wspólne rodziny jako podstawowej komórki społecznej wymaga pracy dwojakiego rodzaju. Z jednej strony jest to praca zarobkowa jednego lub dwojga małżonków, z drugiej – są to wszystkie czyn-

⁶⁹ Por. LE 10.

⁷⁰ Por. LE 10.

⁷¹ Por. T. M a k o w s k i. *Rodzinny wymiar ludzkiej pracy*. W: J a n P a w e ł I I. *Laborem exercens. Powołany do pracy. Komentarze*. Pod red. J. Kruciny. Wrocław 1983 s. 128-129; T. K u k o ł o w i c z. *Wartość wychowawcza pracy w rodzinie*. „Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych oraz kronika TN KUL” 1968 nr 17 s. 61-62.

⁷² Por. J., B. R e c z k o w s c y. *Praca w wychowaniu dzieci i młodzieży*. Warszawa 1990 s. 43.

⁷³ *Przymierze pomiędzy pracą a rodziną*. OR 6:1985 nr 3 s. 7.

⁷⁴ Por. CA 38-39.

⁷⁵ Por. LE 10.

ności z szeroko pojętego zakresu gospodarstwa domowego, które członkowie rodziny muszą podejmować, aby zapewnić prawidłowe funkcjonowanie życia rodziny⁷⁶. Praca stanowi główną podstawę egzystencji jednostki, rodziny i społeczeństwa, źródło zaspokojenia ich potrzeb. Na pracy opiera się zdobywanie środków utrzymania. Od zaspokojenia potrzeb zależy nie tylko sam proces życia, ale również trwałość rodziny, jej prawidłowe funkcjonowanie⁷⁷.

Jan Paweł II podkreśla, że człowiek od początku uciekał się do pracy, by panować nad ziemią i zapewnić utrzymanie sobie i swojej rodzinie. W pracy rodzina znajduje oparcie dla swojego rozwoju i dla swojej jedności. Jest ona głównym czynnikiem warunkującym jej życie, określającym ją, nadającym jej własny rytm i stanowiącym element spójności i trwałości⁷⁸. Praca – mówi Papież – jest szlachetna, ponieważ jest służbą rodzinie i szerszej wspólnotie. Pracujący może zapewnić swoim dzieciom wyżywienie, wykształcenie i pomyślność⁷⁹. Ten codzienny trud związany z pracą jest wyrazem miłości do najbliższych, troski o byt rodzinny, ma pomagać w jej jednoczeniu i spójności⁸⁰. Praca nie może niszczyć życia rodzinnego. Nie może oddzielać rodziców od dzieci. Dom nie może stać się wyłącznie miejscem spożywania posiłków i odpoczynku. Stąd też wypływa troska o dostosowanie pracy do potrzeb życia domowego.

Mówiąc o wartościach pracy, zwraca się również uwagę na pracę kobiety-matki. Społecznego dowartościowania wymagają – mówi Jan Paweł II – zadania macierzyńskie i wychowawcze matki, jak również całokształt wykonywanej przez nią pracy domowej. Praca matki nie może być spełniana kosztem wyższych dóbr i nie może oddalać jej od rodziny, męża i dzieci⁸¹. Postulat dostosowania pracy do potrzeb rodziny ma jeszcze inną treść. Wyraża on troskę o to, by pracujący zawodowo poza domem dysponowali czasem wolnym, wy-

⁷⁶ J. Z y c h o w i c z. *Wychowanie do pracy*. W: *Wychowanie w rodzinie*. Pod red. F. Adamskiego. Kraków 1991 s. 284.

⁷⁷ Por. J. R a c z k o w s k a. *Praca kształtuje osobowość dziecka*. Warszawa 1975 s. 7; M a k o w s k i, jw. s. 129-130.

⁷⁸ Por. *Ewangelia pracy*. W: *Aniół Pański z papieżem Janem Pawłem II*. T. 2 s. 190; t e n ż e. *Praca ludzka i życie rodzinne*. NP IV/2 208.

⁷⁹ Por. t e n ż e. *Homilia do robotników w Sao Paulo. Praca czyni was współpracownikami Boga w dziele stworzenia*. NP III/2 45-46; t e n ż e. *Homilia podczas Mszy świętej dla rolników. Ziemia jest darem Bożym dla wszystkich*. W: *Jan Paweł II na Filipinach i Japonii. Przemówienia i homilie*. Warszawa 1986 s. 133.

⁸⁰ Por. t e n ż e. *Do właścicieli i pracowników plantacji trzciny cukrowej. Ziemia jest darem Boga ku pożytkowi wszystkich*. NP IV/1 210; t e n ż e. *Homilia do robotników w Saint-Denis. Głód sprawiedliwości nie może być źródłem nienawiści*. NP III/1 690.

⁸¹ Por. LE 19; FC 23; t e n ż e. *Prawdziwy awans kobiety domaga się uznania zadań macierzyńskich i rodzinnych*. W: t e n ż e. *Odwagi!* s. 153-157.

starczającym na odpoczynek. Papież zaznacza, że przede wszystkim chodzi tutaj o regularny wypoczynek tygodniowy, obejmujący przynajmniej niedzielę, a prócz tego dłuższy wypoczynek, czyli urlop raz w roku bądź kilka razy w roku przez krótsze okresy⁸².

Człowiek nie pracuje tylko dla siebie samego. Pracuje także dla innych, dla najbliższych, dla rodziny. Rodzina jest nie tylko odbiorcą wartości wytwarzanych w procesie pracy, ale także pierwszą szkołą i pierwszym warsztatem pracy. Jawi się tu także szansa rozbudzania różnych zainteresowań i odkrywania uzdolnień. Praca wykonywana przez ojca lub matkę może stać się inspiracją do wyboru zawodu przez ich dzieci. Dokonuje się tu także przygotowanie do współżycia z innymi ludźmi – zdolność dostrzegania drugiego człowieka, jego potrzeb i praw. Łączy się z tym również ukazanie pracy jako udziału w działaniu Boga. Tak rozumiana praca jest momentem uświadomienia sobie sensu podejmowanego trudu. W niej człowiek uczy się pracować i doceniać jej wartość. Potrzeba wzajemnego dopełniania się życia rodzinnego i zawodowego jawi się jako warunek prawdziwie i w pełni ludzkiego rozwoju całego człowieka. Praca również łączy ze sobą ludzi i przyczynia się do budowania wspólnoty.

2. WSPÓLNOTOTWÓRCZY CHARAKTER PRACY

Praca jest nie tylko wartością kształtującą życie rodzinne, ale jest również czynnikiem rozwijającym więzi społeczne, poznawanie i tworzenie relacji międzypersonalnych; łączy ludzi, opierając się na twórczym przetwarzaniu świata. Jan Paweł II pisze, że „praca jednego człowieka wpływa na drugiego i w ten sposób wszyscy pracujący przyczyniają się do budowania społeczeństwa”⁸³.

Myśl zbieżną z powyższą na płaszczyźnie psychologii przedstawia J. Zychowicz, analizując dziedzinę stosunków międzyludzkich. Zauważa, że większość ludzi pracuje nie w sposób wyizolowany i samotnie, lecz w większych lub mniejszych zespołach pracowniczych. Przebywanie w tym samym miejscu, jak i wzajemne powiązania i relacje wynikające z procesu pracy wytwarzają skomplikowane więzi. Praktyka życiowa dostarcza przykładów zespołów pracowniczych, współpracujących ze sobą jako świetnie zgrane grupy koleżeńskie, współdziałające w atmosferze życzliwości i wzajemnej pomocy⁸⁴. Na płasz-

⁸² Por. LE 18.

⁸³ T e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy w Lagos. Zadania ludzi pracy w postannictwie Kościoła Nigerii*. W: Jan Paweł II w Afryce. *Przemówienie i homilie*. Warszawa 1985 s. 383.

⁸⁴ Por. Z y c h o w i c z, jw. s. 292-293.

czyźnie socjologii pracy podkreśla się, że nabywaniu umiejętności współpracy sprzyja uczestnictwo w życiu i pracy grup możliwie różnorodnych. Wykonywana praca stwarza możliwość rozwijania świadomości społecznej, rozumienia mechanizmów regulacji stosunków z otoczeniem i nabierania zachowań społecznie wartościowych⁸⁵.

W nauczaniu Jana Pawła II ten wspólnototwórczy charakter pracy ma trzy aspekty: a) u podstaw każdej pracy jest człowiek; b) praca jest wspólnototwórcza, ponieważ człowiek pracuje dla kogoś, dla drugich; c) i wykonuje się ją wspólnie z innymi⁸⁶.

W swych najgłębszych wymiarach rzeczywistość pracy kryje się za wielorakością form. W różnorodności swych form praca łączy ludzi, gdyż każdy człowiek szuka w pracy „ureczywistnienia się jego człowieczeństwa, spełnienia osobowego powołania, które jest mu właściwe z racji samego człowieczeństwa”⁸⁷. Świadomość, że człowiek jest podmiotem pracy, stanowi najszerszą płaszczyznę kształtowania się ogólnoludzkiej solidarności. Człowiek, odkrywając siebie jako podmiot, nie może tym samym nie odkryć drugich – wszystkich razem i każdego z osobna, którym na mocy tego samego tytułu, czyli z racji ich identycznej osobowej godności, przysługuje afirmacja dla nich samych⁸⁸. Stanowi to podstawę do wartościowania każdej działalności wykonywanej przez jednostkę, nawet gdyby była to działalność najbardziej służebna i monotonna. Każda działalność przynosi nowe dobro, które ubogaca działającego i innych.

Drugi aspekt wspólnototwórczego charakteru pracy łączy się z tym, że człowiek wykonuje pracę dla kogoś. „Praca jest powinnością – mówi Jan Paweł II – zarówno wobec Boga, jak też wobec ludzi, zarówno wobec własnej rodziny, jak też wobec narodu – społeczeństwa, do którego należy”⁸⁹. Nie wytwarza się dóbr tylko dla zaspokojenia swoich własnych potrzeb. Praca jest służbą wspólnocie, do której człowiek należy, służbą, w jakiej człowiek daje siebie innym, uczestniczy w pracy i dobru drugiego⁹⁰. Podobnie otwartość wynikająca z wzajemnej, korzystnej wymiany dóbr wiąże z szerszym kręgiem społecznym, zwłaszcza z narodem, z którego dorobku kulturowego człowiek stale

⁸⁵ Por. R a c z k o w s c y, jw. s. 178-179.

⁸⁶ Por. L. D y c z e w s k i. *Kultura i praca w nauczaniu Jana Pawła II*. W: *Żeby nie ustała wiara* s. 260-261.

⁸⁷ Por. J a n P a w e ł I I. *Przemówienie na 68 sesji Międzynarodowej Organizacji Pracy*. W: *Jan Paweł II w Austrii i Szwajcarii. Przemówienia i homilie*. Warszawa 1988 s. 361-362; LE 6.

⁸⁸ Por. LE 16.

⁸⁹ *Homilia podczas nabożeństwa Maryjnego. Ewangelia* s. 105.

⁹⁰ Por. LE 16; CA 43.

czepie. Korzystając z zespołu środków produkcji, człowiek pragnie, by owoce jego pracy służyły jemu samemu i szerszej społeczności; pragnie robić coś dla kogoś⁹¹. Świadomość, że różni ludzie korzystają z wykonywanej przez człowieka pracy, a on korzysta z działalności innych, kształtuje międzyludzką solidarność. Solidarne działanie dla dobra innych to nakaz pracy dla całego świata, dla każdego jego przedstawiciela⁹². Ta solidarność sprawia, że człowiek czuje się członkiem i współbudowniczym wielkiej rodziny ludzkiej. Praca wychowuje do solidarności. Staje się miejscem dialogu między ludźmi. Prowadzi do uznania godności człowieka, odpowiedzialności i poszanowania prawdy. Zakłada porozumienie i współpracę, rodzi braterstwo. Ta solidarność wyraża się w uczciwym spełnianiu obowiązków zawodowych. „Jeżeli człowiek pracuje – mówi Papież – przy pomocy zespołu środków produkcji, to równocześnie pragnie, aby owoce tej pracy służyły jemu i drugim, oraz ażeby w samym procesie pracy mógł występować jako współodpowiedzialny i współtwórca warsztatu, przy którym pracuje”⁹³.

Również sam proces pracy łączy i zbliża ludzi, ponieważ wykonuje się ją wspólnie z innymi. Na bazie pracy powstają różnorodne grupy społeczne. W trakcie wykonywania zadań, zwalczania trudności, a także wewnętrznych tarć rodzi się koleżeństwo pracy i przyjaźni. Powstaje głębokie poczucie wspólnoty i konieczność postępowania zgodnie z interesem zespołu. „Praca – według Jana Pawła II – jest środkiem jedności i solidarności, który czyni ludzi braćmi, uczy ich współdziałania, umacnia ich w zgodzie, pobudza do zdobywania rzeczy, ale przede wszystkim do zdobywania nadziei, wolności, miłości”⁹⁴. Praca dowodzi człowiekowi niemożności spełnienia wszystkiego tylko na podstawie ludzkiej rzekomej samowystarczalności. Istotnym warunkiem realizacji zamierzeń ludzkich jest współdziałanie⁹⁵. Praca i solidarne współdziałanie z innymi umożliwia człowiekowi tworzenie coraz szerszych i coraz bardziej godnych zaufania wspólnot pracy, zdolnych przekształcić środowisko społeczne. Proces ten wymaga zaangażowania tak ważnych cnót, jak rzetelność, pracowitość, roztropność, wiarygodność i wierność w relacjach międzyosobowych, męstwo we wprowa-

⁹¹ Por. tamże 15; CA 31.

⁹² Por. t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy w Gdańsku. Solidarność to brzemień niesione razem, we wspólnocie*. W: t e n ż e. *Odwagi!* s. 126; t e n ż e. *Poszukiwanie Boga przez pracę*. OR 11:1990 nr 6 s. 12.

⁹³ LE 15.

⁹⁴ T e n ż e. *Praca jako odpowiedź dana Panu Bogu*. NP IV/2 124.

⁹⁵ Por. LE 20; A. W a ł d o w s k i. *O pracy człowieka*. „Msza Święta” 37:1981 nr 12 s. 266.

dzaniu decyzji trudnych i bolesnych, lecz koniecznych dla wspólnej pracy przedsiębiorstwa – podkreśla Papież⁹⁶.

W pracy nie brakuje chwil ciężkich. W takich chwilach pocieszeniem i wsparciem może być przyjaźń i solidarność między robotnikami⁹⁷.

Do końca życia nie zapomnę tych ludzi – mówił Jan Paweł II – z którymi związałem mnie wspólny warsztat pracy (w kamieniołomach, w fabryce). Nie zapomnę tej ludzkiej życzliwości, [...] nie zapomnę tych rozmów, które prowadziliśmy w wolnych chwilach [...]. Wyniosłem z tego kilkuletniego doświadczenia to przeświadczenie i tę pewność, że w pracy wyraża się człowiek jako podmiot zdolny do miłości, zwrócony w stronę podstawowych ludzkich wartości, gotowy do solidarności w samym człowieczeństwie z każdym człowiekiem⁹⁸.

Wspólnota pracy może być drogą do wzajemnego ludzkiego i duchowego ubogacenia; może pomagać w przezwyciężaniu uprzedzeń, w pogłębianiu szacunku i tolerancji i być skutecznym środkiem powstawania więzi międzyludzkich⁹⁹.

Człowiek pracujący przy jakimkolwiek warsztacie wchodzi w podwójne dziedzictwo: tego, co jest dane wszystkim ludziom w zasobach natury, oraz tego, co inni przed nim już wypracowali na gruncie tych zasobów¹⁰⁰. Bazując na tym dziedzictwie, człowiek powinien przyjąć na siebie obowiązek budowania coraz doskonalszej wspólnoty narodowej i przyczyniać się do postępu ludzkości oraz pracować, by mogła rozwijać się sprawiedliwość społeczna, żeby w każdej sytuacji była respektowana godność osoby, a także rozszerzać horyzonty, aby wraz z interesem poszczególnych jednostek i grup objąć dobro wspólne całej społeczności tak na płaszczyźnie narodowej, jak i międzynarodowej¹⁰¹.

Praca przyczynia się do powstania wielkiej wspólnoty międzyludzkiej, która jest o wiele szersza niż wspólnota znajomości bezpośrednich. Wspólnota pracy potęguje pole odpowiedzialności człowieka pracującego. Pomnaża więzi łączące ludzi między sobą. Praca staje się wyrazem szczególnej na-

⁹⁶ Por. CA 32.

⁹⁷ Por. J a n P a w e ł I I. *Do pracowników kamieniołomów w Carrarze. Wiara w Chrystusa niech wspiera wasz ciężki trud*. NP III/1 232.

⁹⁸ T e n ż e. *Do robotników w Saint-Denis*. *Głód* s. 412.

⁹⁹ Por. t e n ż e. *Przemówienie podczas spotkania ze światem pracy Austrii i innych krajów. Solidarność chrześcijańska przynagla nas do działania*. W: *Jan Paweł II w Austrii i Szwajcarii. Przemówienia i homilie*. Warszawa 1988 s. 79; t e n ż e. *Trzeba mądrze i skutecznie rozwiązać problemy pracy i mieszkania*. OR 11:1991 nr 11 s. 31.

¹⁰⁰ Por. LE 13.

¹⁰¹ Por. t e n ż e. *Przemówienie do robotników w Porto. Rozwiązanie* s. 137-138; t e n ż e. *Przemówienie na 68 sesji Międzynarodowej* s. 363-364.

dziei ludzkiej, ponieważ wiąże się z nią kształtowanie poszanowania dóbr materialnych.

3. KSZTAŁTOWANIE POSTAWY WOBEC ŚWIATA PRZYRODY

Ważną sprawą jest kształtowanie postawy człowieka wobec świata przyrody. Panowanie człowieka nad ziemią – podkreśla Jan Paweł II – odnosi się nie tylko do przedmiotowego wymiaru pracy, ale obejmuje także jej wymiar podmiotowy. Znaczy to, że ogólnymi i podstawowymi kryteriami określającymi postawę człowieka do świata rzeczy – wyrażoną pracą – są jego osobowe relacje ze Stwórcą i innymi ludźmi¹⁰².

Osobowa relacja człowieka ze Stwórcą ogranicza ludzką samowolę w podejściu do świata rzeczy. Człowiek jest odpowiedzialny za wszystkie dobra, które Bóg od początku mu powierzył. Nie powinien zapominać, że dobra te mają przeznaczenie powszechne i nie mogą stanowić wyłącznej własności poszczególnych ludzi, grupy czy narodu¹⁰³.

„Panowanie” i „uprawianie” ziemi winno być zawsze przestrzegane przez wszystkich ludzi rozporządzających tym darem Boga – zasadą wyznaczającą linię działania, która obowiązuje wszystkich, którzy są odpowiedzialni i zainteresowani problemami ziemi. Praca jest sprawą całej wspólnoty ludzkiej, wszystkich jej pokoleń. Gdy pękają więzy solidarności – podkreśla Jan Paweł II – troska o ziemię zanika. A zatem zagrażająca dzisiaj katastrofa ekologiczna ma głębokie źródło etyczne, gdyż bierze się z lekceważenia prawdziwej natury pracy ludzkiej¹⁰⁴.

Każda własność prywatna – według Papieża – jest obciążona „hipoteką społeczną”. Bogactwa ziemi mają służyć wszystkim, a zwłaszcza biednym, osieroconym, chorym, upośledzonym, starym. Praca, którą wykonuje człowiek, powinna być nie tylko wydajną produkcją rzeczy, elementem zysków, ale przede wszystkim źródłem humanizacji jego natury i wzrastania jego człowieczeństwa¹⁰⁵. Nie wystarczy również „wykwalifikować” młodych ludzi pracy, ale trzeba kształtować osobowość, by człowiek stawiał czoło mozołowi dnia codzien-

¹⁰² Por. LE 6; K. W o j a c z e k. *Teologiczne aspekty encykliki „Laborem Exercens”*. W: J a n P a w e ł II. *Laborem exercens. Tekst i komentarze* s. 89.

¹⁰³ Por. t e n ż e. *Praca, która jest drogą ku wyzwoleniu*. OR 7:1986 nr 7 s. 14-15.

¹⁰⁴ Por. t e n ż e. *Przemówienie do uczestników mitingu przyjaźni między narodami*. W: J a n P a w e ł II o ludziach pracy. Opr. J. Bahr. Kraków 1983 s. 34; CA 37.

¹⁰⁵ Por. t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla świata pracy i imigrantów w Esch-sur-Alzette. Nie przeciwko* s. 164; t e n ż e. *Msza św. na lotnisku Llanera. Owoc pracy rąk ludzkich*. OR 10:1989 nr 8 s. 23.

nego i chronił środowisko naturalne¹⁰⁶. Taka formacja człowieka nie może zakończyć się daniem zasobu wiadomości, ale musi uczynić zeń pełnego człowieka: myślącego i odpowiedzialnego, który zna nie tylko technikę, lecz przejawia także wrażliwość moralną i religijną. Wszelkie problemy pracownicze winny być rozwiązywane w poczuciu odpowiedzialności i przekonania, że teraźniejszość i przyszłość każdego kraju spoczywa również w rękach każdego człowieka i zależy od jego pracy. Świat oczekuje wytrwałego wysiłku, zdrowej ambicji, skierowanej ku chwili obecnej i ku przyszłości¹⁰⁷.

Dzieła, które wytwarza człowiek, mają odpowiadać potrzebom rodziny ludzkiej, narodom i społeczeństwom. Decyzje podejmowane w jednym kraju zawsze znajdują swe odbicie także w innych¹⁰⁸. Radość z udanego dzieła ma być udziałem w radości samego Stworzyciela. Ziemia jest darem Boga, darem, którego Wszechmogący udzielił wszystkim ludziom i który trzeba bronić, by poprzez nieodpowiedzialną pracę nie prowadzić do wykorzystywania przyrody, lecz bronić przed niszczeniem naszej „matki ziemi”¹⁰⁹. Używając ten Boży dar, człowiek winien pamiętać, by poprzez pracę dobra te przynosiły więcej pożytku nam i tym, którzy przyjdą po nas. Obcowanie ze światem przyrody staje się dla człowieka pewnego rodzaju szkołą, która go wychowuje i stopniowo otwiera na dostrzeganie świata wyższych wartości. One to wprowadzają go w kontemplację absolutnego Piękna¹¹⁰. Człowiek bowiem ze swego umysłu i materii, jaka jest mu poddana, w trudzie, pocie czoła, wydobywa nowe i niespodziewane dzieła, które są dowodem jego jednostkowej i społecznej godności¹¹¹. Przy warsztacie pracy człowiek ukazuje miarę swych możliwości i w rezultacie nadaje t r e ś ć oraz s e n s własnemu życiu.

*

Każdy człowiek spełnia się i doskonali przez działanie i uczestnictwo w pracy innych. Praca ma charakter wychowawczy w tym aspekcie, że otwiera

¹⁰⁶ Por. t e n ż e. *Do pracowników kamieniołomów w Carrarze. Wiara* s. 231; t e n ż e. *Homilia podczas Mszy św. dla leśników. Troska o ziemię moralnym obowiązkiem chrześcijanina.* OR 8:1987 nr 8 s. 15.

¹⁰⁷ Por. t e n ż e. *Msza św. dla chłopów, górników i emigrantów. Przyjmijcie ewangelię pracy.* OR 11:1990 nr 6 s. 14-15.

¹⁰⁸ Por. LE 18; t e n ż e. *Przemówienie do świata pracy. Moralne kryterium solidarności.* OR 9:1988 nr 5 s. 12-13; t e n ż e. *Spotkanie ze światem pracy. Chrystus zna rzeczywistość pracy.* OR 11:1990 nr 7-8 s. 19.

¹⁰⁹ Por. t e n ż e. *Do tych, którzy pracują na roli.* NP IV/2 254; CA 36.

¹¹⁰ Por. t e n ż e. *Do robotników florenckich.* NP II/1 292.

¹¹¹ Por. t e n ż e. *Na spotkaniu z robotnikami w Terni. Ewangelia pracy.* NS IV 57.

człowieka na bliźnich; jest współdziałaniem i współuczestnictwem. Tworzy wspólnotę, razem z innymi realizując dobro i współuczestnicząc w nim. Prowadzi do wytworzenia nowych więzi – tak międzyosobowych, jak i społecznych. Te więzi, jak i nowe współzależności doskonalą człowieka. Dokonuje się to poprzez przeżycie zależności własnego losu od losu społeczeństwa. Społeczeństwo jest w tym wymiarze aspektem świata, w którym człowiek żyje i rozwija się. Człowiek angażuje się w pracę jako osoba. Obie te płaszczyzny wzajemnie się uzupełniają i współlistnieją. Praca zatem jest aktualizacją naszej rozumności, aktywnym stosunkiem do otaczającej nas rzeczywistości, odkrywaniem ładu w świecie i czynieniem go bardziej ludzkim.

THE FORMATIVE MEANING OF LABOUR
IN THE LIGHT OF JOHN PAUL II'S TEACHING

S u m m a r y

Among various functions played by labour in man's life there is a formative function as well. This function is taken here to mean the liberation of human creative potential which tends to the development of a complete mature personality.

The main aim of the present paper is to show the formative values of labour in the light of John Paul II's teaching. This question has been tackled in two aspects. First, the value of labour has been shown in the formative process of man's individual personality. The paper reveals the process of man becoming perfect through labour. The latter contributes to the development of man's various abilities and needs. Thanks to labour man satisfies his basic needs and develops higher spiritual needs. Labour also bears a religious character and contributes to man's sanctification.

The second aspect refers to the formative process of man's social personality. Labour bears a fellowship, since in each work there is always a man who performs it for somebody and in cooperation with others. According to John Paul II's teaching proper labour contributes to the formation of correct attitudes towards nature. A personal relation between man and the Creator limits man's self-will in his approach to the world of nature. Therefore man is responsible for all goods which God put into his care. Worldly goods cannot belong exclusively to individuals, but have a common destination.

Translated by Jan Kłos